

Таємниця за часів Козаччини і Гетьманської держави

Козацька рада

Державна таємниця – вид таємної *інформації*, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку та інші, розголошення яких може завдати шкоди життєво важливим інтересам держави і які визнані у встановленому порядку державною таємницею та підлягають охороні з боку держави.

Обсяг державної таємниці залежить від політичного режиму, особливостей історичного розвитку країни, ресурсів стійкості, рівня взаємодії із сусідніми державами та наддержавними об'єднаннями, характеру соціально-економічних, міжетнічних, політично-правових та інших суперечностей, що виникають між суб'єктами владних взаємин, великими і малими соціальними групами безпосередньо в даній державі.

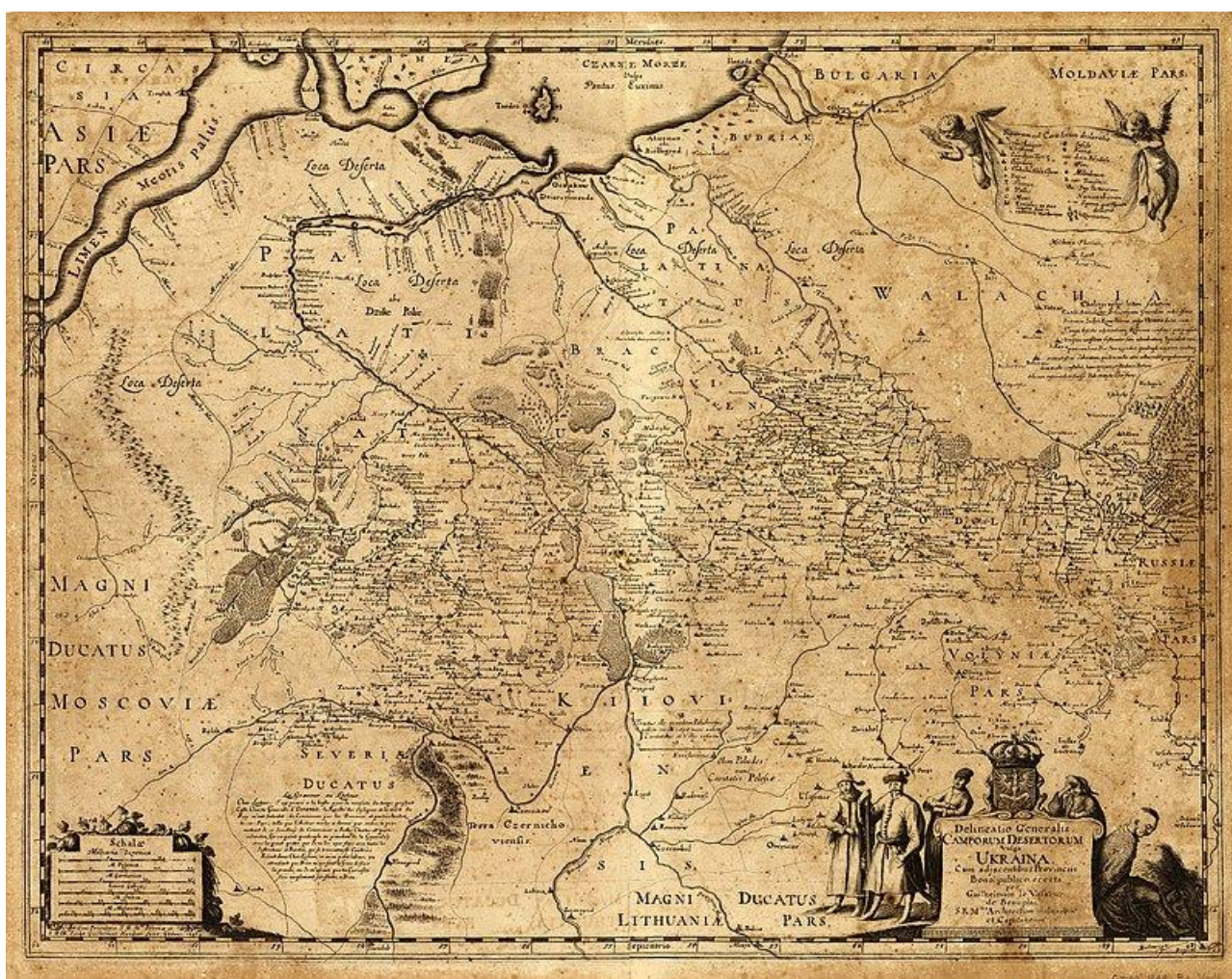
Питання захисту інформації особливо актуально наразі – під час російсько-української війни, таким важливим воно було і у період

визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників, який отримав назву Козаччини і Гетьманської держави – XV – XVIII століття.

Так яка інформація вважалася таємницею?

- **Картографічні дані**, оскільки мали значення для військової справи. Так, протягом 1632-1648 рр. французький військовий інженер та картограф Гійом Левассер де Боплан склав спеціальну карту України та генеральну (повну, аж до узбережжя Чорномор'я) карту України. Крім цих карт, картограф у 1639 р. завершив карту водного басейну Дніпра. На перших двох частинах зображений Дніпро на ділянці від Києва до Бужина та від Бужина до Хортиці, а на третій – від Хортиці до Чорного моря.

Ця карта плану Дніпра з трьох частин не була опублікована і утримувалася польським командуванням і урядом у таємниці. Очевидно, що польське командування планувало її використовувати в процесі захоплення українських земель.

- **Військові плани.** Так, наприклад, король Польщі Владислав IV Ваза у 1646 р., готуючись до війни з Туреччиною, проводив таємні переговори з представниками козацької старшини, серед яких був Б. Хмельницький. Зміст переговорів достеменно не відомий і в наші дні.

Дослідники вважають, що головним інтересом польської аристократії було бажання заволодіти українськими чорноземами, щоб розширити виробництво зерна, яке б експортувалось через Балтійське море до Західної Європи.

Таким чином, таємницею, яка охоронялася на найвищому рівні, були домовленості між державними діячами щодо зовнішньої політики держав.

Владислав IV Ваза (1632 - 1648 рр.)

- **Таємні плани козаків.** Такі плани обговорювались на таємних нарадах. Інформація мала державне значення і її нерозголошення було запорукою успіху реалізації задуманого. Наприклад, у середині 40-х років XVII ст., коли польське шляхетство безоглядно плюндрувало і винищувало народ України, Богдану Хмельницькому довелося зазнати особистої кривди. Дрібний польський шляхтич, підстароста чигиринський, напав на хутір Суботів, що дістався Богдану від батька, зруйнував його, пограбував майно, забив до смерті малолітнього сина і захопив дружину. Скарги Хмельницького до суду, сейму, королю залишились без наслідків. Король начебто сказав Хмельницькому, що він, як воїн, має боронити себе шаблею. Хмельницький починає готувати козацьке повстання, збирає таємні наради козаків.

В очах місцевої польської влади Хмельницький став підозрілою особою, і на нього пішли доноси. За наказом чигиринського старости О. Конецпольського він був заарештований і кинутий до в'язниці. І лише в 1647 р. Хмельницький з групою козаків втікає на Запоріжжя і переховується на острові Томаківка.

«В'їзд Богдана Хмельницького у Київ» Микола Івасюк

- **Інформація про плани ворожів нападів.** При гетьмані Мазепі були особи, які збирали інформацію, виконували таємні доручення гетьмана. Однією із таких осіб був Андрій Войнаровський – небіж і довірена особа гетьмана І. Мазепи. Саме він як довірена особа не раз виконував його таємні доручення, збирав таємну інформацію російського командування. Прикладом цього є інформування гетьмана 23 жовтня 1708 року про намір російського командування ввести війська на територію України.

«Різня в Батурині 1708 року» Андрій Івахненко

Прикладом збирання інформації, яка містить державну таємницю, є діяльність московського державного діяча Андрія Ізмайлова, якого в 1709 р. Петром I було призначено міністром Російської імперії при гетьмані І. Скоропадському.

Ізмайлов дістав від царя *дві інструкції: явну і таємну*. В **явній** у 10 пунктах говорилося, що Ізмайлов має стежити за тим, щоб в Україні не було зради, щоб не допускати запорожцям селитися біля границь Гетьманщини; щоб чужоземних посланців гетьман приймав у присутності Ізмайлова. Ізмайлов пересилав привезені ними листи до царя; дивився за тим, щоб гетьман без дозволу царя не змінював нікого з генеральної старшини й полковників; резиденція гетьмана мала бути в Глухові; наказувалось пильнувати, щоб гетьманський уряд повідомляв царя про всі свої прибутки.

Царський резидент Андрій
Ізмайлов

У **таємній інструкції** Ізмайлову доручалось стежити за гетьманом і старшиною, щоб вони не вступали в переговори з турками, татарами, шведами, поляками, «зрадником» Мазепою; довідатися таємно скільки збиралось військового скарбу і прибутків раніше, за Мазепи, і скільки буде збиратись тепер прибутку і скарбу, прислухатися до розмов старшини і козаків, з'ясувати, хто з них виявляє справжню прихильність до царського уряду. При особі гетьмана мали постійно перебувати два російські полки, які знаходились у розпорядженні царського при гетьмані міністра.

Всі ці розпорядки явно свідчили про повне недовір'я царя до гетьманського уряду й про бажання тримати гетьмана під повним своїм контролем.

Іван Скоропадський

«Права, за якими судиться малоросійський народ» - визначна пам'ятка кодифікації законів Східної Європи 1743 р. Вона надає можливість встановити інформацію, яка відносилась до *таємної*. З 1728 року в Глухові працювала Кодифікаційна комісія, яку очолював генеральний бунчужний Яків Лизогуб. За 15 років комісія розробила документ, в основу якого було покладено Литовські статuti XVI ст., принципи хелмського, саксонського та українського звичаєвого права і судової практики.

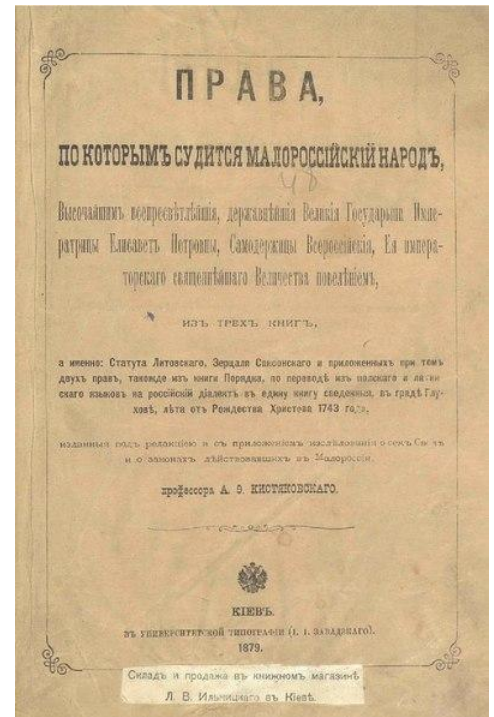
Глава 3 «Прав, ...», що має назву «*О преступникахъ противъ маѣстата государева*», містить 15 статей, у яких передбачалися певні підстави притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили протиправні дії проти государя.

Деякі злочини вказували на *шпигунські дії*, державну зраду, а саме:

- здійснення змови, листування, зв'язок через посильного з супротивником, надання йому порад на шкоду державі або государеві, оберігання ворога, сприяння йому способом повідомлення таємної волі монарха, зокрема щодо його намірів, уставів і справ, або надання допомоги зброєю, грошима чи іншим таємним чи явним чином, таких осіб чекала смертна кара (четвертування); також покаранню підлягають і ті, які словом чи ділом допомагали злочинцю або недонесення про вчинення кимось описаних дій, якщо особа знала про них (ст. 2 п. 6);

- вивезення і продаж ворогові таємно або явно військової зброї, металу, стріл, пороху, селітри й інших військових чи харчових припасів для людей і тварин, а також будь-чого іншого, чим ворог міг користуватись, що міг продавати (ст. 2 п. 7);

- введення ворожого війська на територію держави внаслідок зради або безпідставна передача внаслідок зради супротивнику міста чи фортеці, карались четвертуванням (ст. 2 п. 8);

- якщо хтось потрапив під вплив шпигуна або знав про нього і не затримав його, або не повідомив про це, то він, як і зрадник, має бути покараним (ст. 4 п. 5);

- в ст. 7 «О уходящихъ изъ государства в неприятелскую землю», передбачались підстави кримінальної відповідальної особи, підданої государю, яка залишила державу і перейшла на бік противника.

Варто зазначити, що навіть *процес знищення української державності* не відбувався без **таємних домовленостей**.

«Зруйнування Січі» художник С. Чайка

У середині 60-х років XVIII ст. процес послідовного знищення царатом усіх автономних ознак України пішов особливо швидкими темпами. Він тісно пов'язаний з ім'ям Катерини II, сходженню якої на імператорський трон Росії допомагав і гетьман України-Гетьманщини Кирило Розумовський. Імператриця прагнула уніфікації та централізації влади й тому відхилила всі домагання козацької старшини на чолі з гетьманом відновити колишні права України-Гетьманщини. Використовуючи формальну причину (бажання К. Розумовського встановити спадковість гетьманату для свого роду), у січні 1764 р.

Катерина II наказала К. Розумовському прибути до Петербурга й під загрозою кари «за зраду» примусила його зректись гетьманства.

«Слід докласти всіх зусиль, щоб доба та ім'я гетьманів щезли»

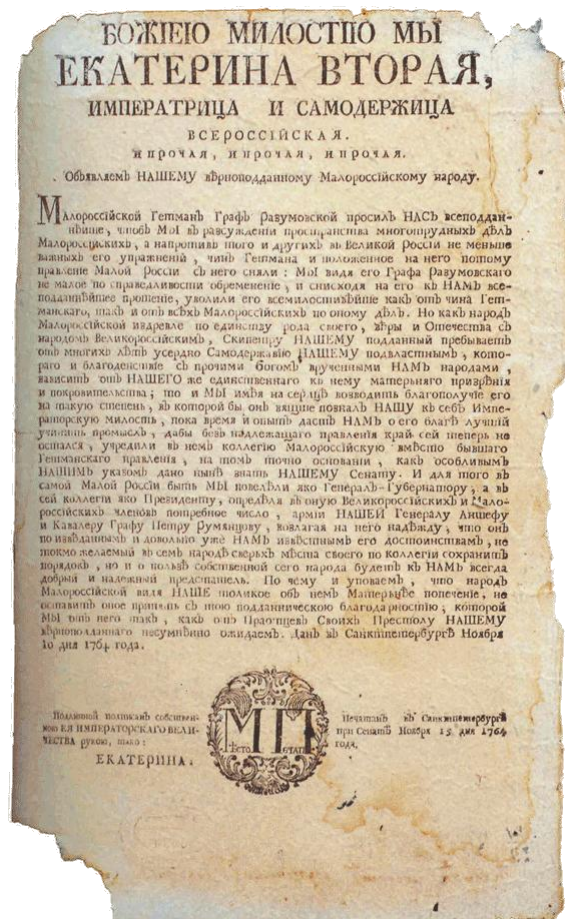
Катерина II

Г. Теплов, якому Катерина II доручила скласти записку про стан справ в Україні, повторював у ній звинувачення Петра I, що всі гетьмани були зрадниками або схильними до зради, і що специфічні малоросійські вольності й звичаї принесли лише експлуатацію і непорозуміння.

Імперським маніфестом від 10 листопада й сенатським указом від 17 листопада 1764 року оголошувалося, що гетьман Кирило Розумовський добровільно склав свої повноваження і для управління Лівобережною Україною й Запоріжжям створюється *Малоросійська колегія* з президентом на чолі.

Малоросійська колегія мала стати засобом заспокоєння козацької старшини, створивши видимість участі останньої в управлінні, звівши насамперед її до мінімуму, а також дала можливість здійснювати на Лівобережжі постійний контроль над потенційними політичними опонентами.

Хоча Катерина II зробила деякі кроки примирення щодо козацької старшини, вона своєю генеральною лінією бачила інтеграцію Гетьманщини в імперію, що зрозуміло з деяких таємних розпоряджень про те, як досягти цієї мети.

Завдання Малоросійської колегії полягало в тому, щоб остаточно ліквідувати гетьманську автономію. Цю лінію став упроваджувати призначений президентом і одночасно генерал-губернатором Малої Росії Петро Рум'янцев, який по суті, управляв Україною одноособово, зосередивши у своїх руках практично всю владу в краю.

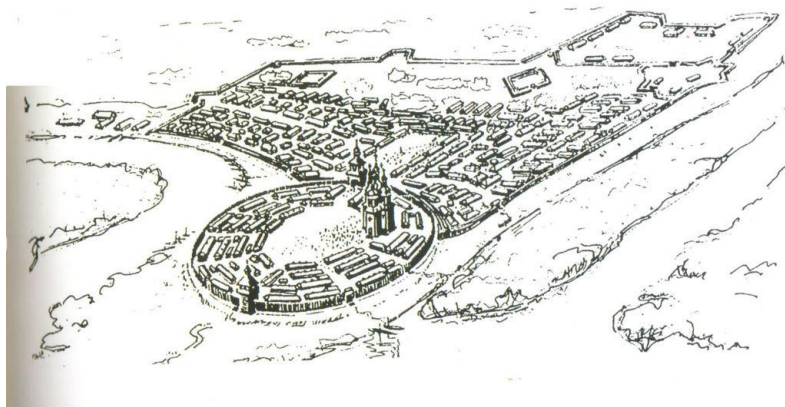
В.Суриков. Петро Рум'янцев

Тому зовсім не випадково Катерина II називала його «головним малоросійським командиром».

В Україну П. Рум'янцев прибув, маючи *таємні докладні настанови* імператриці щодо своїх дій у Лівобережній Україні. В інструкції Катерина II наказувала йому скасувати всі відмінності в державному устрої України й зрівняти її з іншими імперськими провінціями, витравити в українців погляд на себе як самостійну народність. Рекомендувалося дотримуватись такого методу управління Україною – розсварити старшину з народом і згодом усунути її від влади. Щоб досягти успіхів порада була такою: «вміло вивертатись» і «... мати і вовчі зуби, і лисячий хвіст». Отже, скасувавши гетьманство, розтоптавши договір 1654 р., Катерина II цинічно згадує «договірні пункти» Б. Хмельницького.

Маючи практично необмежені повноваження, П. Рум'янцев за допомогою Малоросійської академії ліквідував або трансформував державні й судові органи Гетьманщини, а у 1775 р. було зруйновано Запорізьку Січ. Таким чином, за часів Гетьманщини *таємну інформацію* становили **настанови російських царів** щодо управління підконтрольними їм особами Україною.

План [Нової \(Підпільненської\) Січі](#), яку було зруйновано 1775 року

- Домовленості української інтелігенції, спрямовані на відновлення української державності також становили таємну інформацію.

Іов Борецький

У кінці XVI ст. – на початку XVII ст., коли майже всі православні єпископи і митрополит Рогоза перейшли в уніатство, православна церква залишилася без керівництва (єпархії), що загрожувало повною її дезорганізацією. Тоді гетьман П. Сагайдачний, скориставшись приїздом східного патріарха Теофана, таємно організовує висвячення нового митрополита – Іова Борецького і п'яти єпископів, чим зміцнив становище православної церкви, по суті, врятувавши її від розвалу. Митрополит Іов Борецький виїздить до козаків, виступає перед ними з проповіддю і приймає від них клятву захищати свою віру «аж до горла».

- Питання, які обговорювалися на Великих Радах

8 січня 1654 року у Переяславі відбулася таємна рада гетьмана з генеральними старшинами і полковниками, на якій обговорювалися питання союзу з Росією і було ухвалено рішення прийняти «протекцію» царя. О другій годині дня було скликане все населення Переяслава, до якого Богдан Хмельницький звернувся з промовою, у якій нагадав про шестирічну криваву війну з Польщею і запропонував обрати собі «господаря» - московського, польського, турецького чи кримського, охарактеризувавши кожного з них. Він закликав під царську руку, на що народ відповів згодою. Так закінчилася Велика (Чорна) Рада. Потім гетьман зі старшиною поїхав до «заїжджого двору», де розміщувалося російське посольство. Там Бутурлін передав Хмельницькому царську грамоту і розповів про хід переговорів з Польщею, зв'язки Москви з Військом Запорізьким і рішення царя прийняти під свою руку гетьмана Хмельницького і все Військо Запорізьке з містами і землями, а також про допомогу їм військами у боротьбі з Польщею.

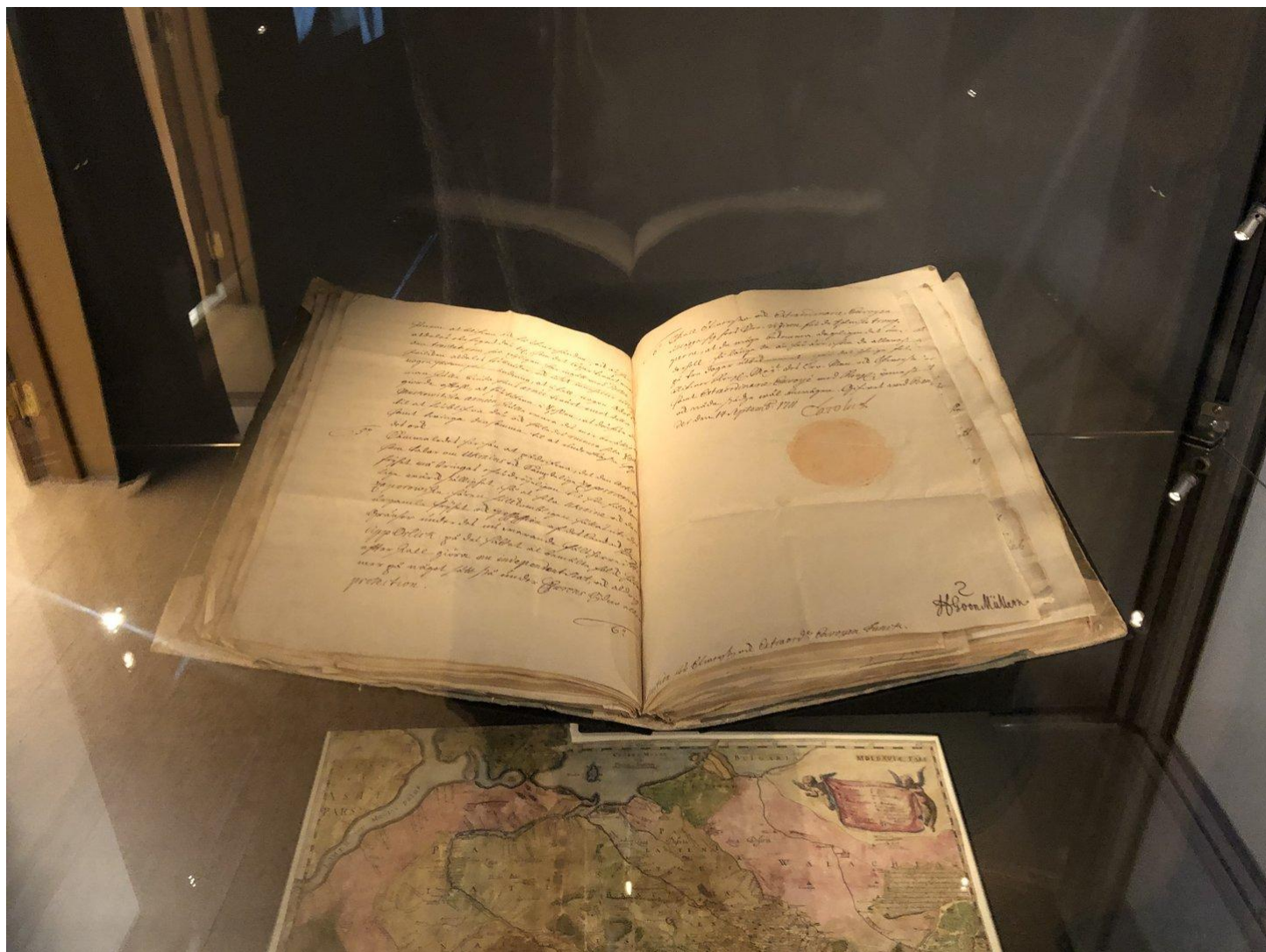
Боярин Бутурлін приймає присягу від гетьмана Хмельницького на московське підданство.
Російська гравюра 1910 року

- Домовленості гетьмана щодо подальшої долі Української держави

Богдан Хмельницький намагався створити шведсько-український союз для боротьби з Польщею, і цей блок вів успішну боротьбу проти Речі Посполитої, хоч це і не йшло врозріз з політикою Московської держави. Швеція як держава, що не мала спірних питань з Україною і не межувала з нею, була найвигіднішим, найзручнішим союзником. Тепер Швеція знову виступає як імовірний союзник саме в критичний момент, коли перед Україною постало грізне питання: бути чи не бути? В цей час перемога кожного з могутніх противників у Північній війні несла Українській державі загибель: у разі перемоги шведсько-польського союзу (Карла XII – С. Лещинського) Україна б стала здобиччю Польщі, а перемога Петра I вела до скасування її автономії, як це показали перші роки війни.

Під тиском цих обставин Іван Мазепа вступив у таємні переговори з прошведською групою шляхти, очолюваної С. Лещинським, а через неї – з Карлом XII. На початку 1708 р. Мазепа і Лещинський, який в той час був королем польським, уклали таємний договір, за яким Україна як Велике князівство мала входити до складу Речі Посполитої. Однак головним для України був союз з Карлом XII, укладений у 1708 році. За умовами договору шведський король зобов'язувався обороняти Україну.

Все, що буде завойоване на території Московської держави, якщо воно колись належало українському народові, мало бути приєднане до України. Князь (гетьман) і стани (соціальні групи України) зберігали всі права, які мали в Гетьманщині. Іван Мазепа довічно зберігав свою посаду гетьмана, а після його смерті стани (загальна або Генеральна рада) мали обрати нового керівника. Шведи на час війни мали право тримати залоги в п'яти містах України. Карл XII обіцяв не укладати миру з царем, поки Україна не визволиться з-під влади Москви.

Лист про українську незалежність на виставці в Держархіві Швеції. Під ним карта Гійома де Боплана

Отже, Мазепа домогся внесення в договір положень, що повинні були забезпечити незалежність і соборність Української держави, свободи, якими традиційно користувалися її стани. Поряд з цим не гарантувалася свобода українського селянства від кріпосництва.

Іван Мазепа довгий час тримав свій задум і переговори в глибокій таємниці, поступово розкриваючи їх найбільш довіреним особам зі

старшин. Однак частина її не підтримувала цих планів. Зокрема, повідомили царя про ці плани «зради» генеральний суддя Василь Кочубей і полтавський полковник Іван Іскра. Однак під час слідства, під жорстокими тортурами, вони відмовилися від обвинувачень проти гетьмана. За наказом Петра I вони були заковані в кайдани, передані Мазепі і 14 липня 1708 року в його таборі, поблизу міста Борщагівка, що на Київщині, страчені.

Пам'ятник Іскрі та Кочубею в Києві. Встановлений царською владою у 1914 році, демонтований українською владою у 1918-му

Виставку підготовлено за матеріалами статті В. Сергійчука «Таємниця за часів Козаччини і Гетьманської держави» (*Юридична наука. 2017. № 7. С. 117-125.*)